

Bir Toplumsal Yapı Unsuru Olarak Aile

Hakkı Kalaycı¹

Özet

Aile, her toplumda temel ve kalıcı bir kurum olarak yer alır. Bireyleri doğumdan itibaren destekleyen bir yapı olmasının yanı sıra, daha geniş toplumsal yapıları yansıtan ve şekillendiren bir işlev görür. Sosyolojik açıdan bakıldığında, aile hem bir ayna hem de toplumun küçük bir modeli olarak, toplumsal değerleri, normları ve kurumsal dönüşümleri bünyesinde barındırır. Bu bölümde aile, toplumsal yapının temel bir unsuru olarak ele alınmakta; işlevleri, türleri ve tarihsel dönüşümleri, özellikle Türkiye bağlamında incelenmektedir. Çalışmada, yapısal işlevselcilik, sembolik etkileşimcilik ve Anthony Giddens'ın yapılaşma kuramı gibi klasik ve çağdaş sosyolojik teoriler kullanılarak, ailenin sanayileşme, kentleşme ve küreselleşme gibi makro düzeydeki değişimlere nasıl uyum sağladığı analiz edilmektedir. Ailenin kültürel değerleri aktaran bir araç olmasının yanı sıra, değişen toplumsal koşullara bağlı olarak kendisinin de dönüşen bir kurum olduğu vurgulanmaktadır. Ayrıca, aile ile eğitim, din ve ekonomi gibi diğer toplumsal kurumlar arasındaki karşılıklı ilişkiler ele alınmaktadır. Çalışma, geniş atarکیل aile yapılarından modern çekirdek aileye ve ötesine geçişi karşılaştırmalı tarihsel bir çerçevede analiz ederken, Türkiye örneğini küresel eğilimlerle ilişkilendirmektedir. Aile formlarını etkileyen ideolojik, ekonomik ve siyasal baskılar ile bu değişimlerin toplumsal bütünleşme ve kimlik üzerindeki etkileri tartışılmaktadır. Aile kurumu toplumun bir temel yapısı olarak zamanla bazı işlevsel dönüşümler geçirmiş olsa da psikolojik ve kültürel olarak yeri doldurulamaz bir öneme sahip olmaya devam etmektedir. Bu nedenle aile değişimini doğrusal veya aşırı iyimser modernlik anlatılarından bağımsız, çok boyutlu ve indirgemeci olmayan bir bakış açısıyla ele almak gerekmektedir.

1 Dr. Öğr. Üyesi, Çankırı Karatekin Üniversitesi, Sosyoloji Bölümü, hakkikalayci@karatekin.edu.tr, ORCID ID 0000-0003-1139-5717

Giriş

Toplumsal yapının tüm boyutlarıyla incelenmesi hem teorik hem de yöntemsel açıdan oldukça zorlu bir çabayı gerektirir. Ancak bu yapının en küçük birimi olan ailenin incelenmesi, toplumun genel işleyişi ve dönüşümleri hakkında anlamlı çıkarımlar yapmayı mümkün kılar. Aile, bireyin ilk toplumsallaşma deneyimlerini yaşadığı, değerleri öğrendiği ve içselleştirdiği temel bir sosyal ortamdır. Bu nedenle aile, yalnızca bireyin değil, aynı zamanda toplumun kültürel ve yapısal kodlarını taşıyan bir aynadır.

Sosyolojinin temel araştırma yöntemlerinden biri olan örneklem yöntemi, evrenin tamamı yerine onu temsil edebilecek küçük sosyal birimlerin derinlemesine incelenmesini esas alır. Aile, bu bağlamda toplumsal yapının mikro düzeydeki bir örneği olarak değerlendirilir. Bu yöntemsel yaklaşım, toplumsal makro yapıların incelenmesinde zaman, maliyet ve erişim gibi zorlukları aşmak adına etkili bir alternatif sunar. Kimya biliminde bir denizi anlamak için bir şişe deniz suyu üzerinde yapılan analiz ne ifade ediyorsa, toplumu anlamada aileyi incelemek de benzer bir analitik değere sahiptir.

Toplumsal benzeşim, aynı kültür ortamında sosyalleşen bireylerin tutum ve davranışlarında ortaklıkların gözlemlenmesiyle ortaya çıkar. Bu durum, Durkheim'ın (2020) kavramsallaştırdığı “toplumsal bilinç” ve “toplumsal baskı” olgularıyla açıklanabilir. Toplumsal bilinç, bireylerin benzer olaylara benzer tepkiler vermelerini sağlayan ortak değer sistemini ifade ederken; toplumsal baskı, bireyleri bu değer sistemine uymaya yöneltten dışsal güçtür. Bu çerçevede aile, hem toplumsal bilinç oluşumunun merkezi hem de bu bilincin yeniden üretildiği en güçlü yapıdır.

Toplumsal yaşamda bireyler arasındaki farklılıklar her zaman var olmakla birlikte, aynı sosyalleşme ortamını paylaşan bireylerin davranışlarında belirli ortaklıkların ortaya çıkması kaçınılmazdır. Bu durum, sosyal psikolojide “sosyal uyma” olarak tanımlanır. Birey, ait olduğu toplumsal grubun normlarına uygun davranarak hem o grup içinde yer edinir hem de o grubun kültürel devamlılığına katkıda bulunur. Aile, bu kültürel aktarımın ve sosyal uyumun en güçlü taşıyıcısıdır.

Bu çalışmanın temel amacı, ailenin toplumsal yapı içerisindeki yerini, işlevlerini ve tarihsel süreçte geçirdiği dönüşümleri sosyolojik bir perspektifle ele almaktır. Aile, bu bağlamda yalnızca statik bir yapı değil; değişen toplumsal, ekonomik ve siyasal koşullara bağlı olarak biçim ve içerik değiştiren dinamik bir kurumdur. Bu dönüşüm, yapısal işlevselcilik (Parsons & Bales, 2014; Murdock, 1949), sembolik etkileşimcilik (Blumer, 1986; Stryker, 2002) ve

yapılaşma kuramı (Giddens, 1984) gibi sosyolojik yaklaşımlar üzerinden incelenecektir.

Türkiye bağlamı, çalışmanın özgün yönlerinden biridir. Zira Türkiye’de aile, hem geleneksel hem de modern unsurları bir arada barındıran melez bir yapıya sahiptir. Bu nedenle aile, Türkiye’nin modernleşme sürecindeki dönüşümünü anlamada bir tür toplumsal gösterge işlevi görmektedir. Eğitim, din, ekonomi gibi diğer toplumsal kurumlarla olan ilişkisi, ailenin yalnızca kendi başına bir yapı olmadığını; aksine, toplumsal sistemin diğer parçalarıyla sürekli etkileşim hâlinde olan bir merkez olduğunu göstermektedir.

Sonuç olarak, aileyi anlamak, toplumu anlamanın vazgeçilmez bir adımıdır. Ailedeki değişim, sadece birey düzeyinde değil, toplumsal yapının genel yönelimleriyle doğrudan ilişkilidir. Bu nedenle aile, hem toplumsal dönüşümün bir yansıması hem de bu dönüşümün şekillenmesinde aktif rol oynayan bir aktör olarak ele alınmalıdır.

2. Ailenin Toplumsal Kurum Olarak Niteliği

Toplumsal kurumlar, toplumun temel işleyiş düzenini sağlayan, bireylerin davranışlarını yönlendiren ve toplumsal bütünleşmeyi mümkün kılan yapılar olarak tanımlanır. Aile, bu kurumlar arasında tarihsel sürekliliği en fazla olan, işlevselliği en çeşitli ve toplumsal yapıyla en güçlü bağa sahip olanıdır. Her ne kadar farklı toplumlarda aile yapıları çeşitlilik gösterse de ailenin toplumsal düzenin inşasındaki rolü evrensel bir olgu olarak varlığını sürdürmektedir (Berger & Berger, 1983). Sosyolojik literatürde kurum, yalnızca bir örgütlenme biçimi değil, aynı zamanda toplumsal davranışların normlara ve değerlere göre düzenlendiği bir yapı olarak ele alınır (Scott, 2013). Aile de bu anlamda, bireylerin doğumdan itibaren toplumsallaştığı, kimlik geliştirdiği, değerleri öğrendiği ve toplumsal rollerini benimsediği birincil kurumdur. Bu yönüyle aile hem birey hem de toplum için temel bir referans noktası oluşturur.

Ailenin toplumsal kurumsallığı iki temel boyutta değerlendirilebilir: yapısal ve işlevsel. Yapısal açıdan aile; üyeleri, roller, hiyerarşi, cinsiyet ilişkileri, nesiller arası bağlar ve akrabalık sistemi gibi unsurlardan oluşur. İşlevsel olarak ise aile; biyolojik yeniden üretim, ekonomik dayanışma, sosyalizasyon, statü aktarımı ve duygusal destek gibi görevleri yerine getirir (Parsons & Bales, 2014; Goode, 1963). Bu işlevler, yalnızca bireylerin değil, aynı zamanda toplumun sürdürülebilirliği açısından da belirleyici önemdedir. Modern toplumda, diğer kurumlarda olduğu gibi ailede de biçimsel değişimler yaşanmakta; ancak bu değişim işlev kaybı anlamına gelmemektedir. Aksine, bazı işlevlerin zayıflamasıyla birlikte yeni işlevler

gelişmekte, örneğin duygusal tatmin ve bireysel psikolojik destek aile içinde öne çıkan roller hâline gelmektedir (Beck & Beck-Gernsheim, 2002). Aile kurumunun evrensel niteliklerine rağmen, her toplumun tarihsel, kültürel ve ekonomik yapısı, aile formunu da farklı biçimlerde şekillendirir. Bu nedenle aile, toplumsal yapının hem bir sonucu hem de bir kurucusu olarak çift yönlü bir etkileşim içinde değerlendirilmelidir. Özellikle modernleşme süreçleri, aile yapısında dönüşümlere neden olmakta; ancak bu dönüşümler hiçbir zaman lineer ve tek yönlü bir değişim hattı şeklinde gerçekleşmemektedir (Therborn, 2004).

3. Aileye Sosyolojik Kuramsal Yaklaşımlar

Aile, sosyolojik düşüncenin merkezinde yer alan temel kurumlardan biridir. Onu sadece bireylerin özel yaşam alanı olarak değil, aynı zamanda toplumsal yapının sürekliliğini sağlayan bir örgütlenme biçimi olarak değerlendiren çok sayıda kuramsal yaklaşım geliştirilmiştir. Bu bölümde, aileyi toplumsal düzlemde açıklamak için en sık başvurulan üç kuramsal çerçeveye odaklanılacaktır: yapısal-işlevselcilik, sembolik etkileşimcilik ve yapılaşma kuramı. Her biri farklı noktalardan hareket etse de aile kurumunun işleyişine dair önemli yorumlar sunar.

Yapısal-işlevselcilik, toplumu bir bütün olarak işlerlik üzerinden anlamaya çalışan klasik bir yaklaşımdır. Bu kurama göre her toplumsal kurumun yerine getirdiği belirli roller ve işlevler vardır. Aile de bu kuramda toplumun devamı için vazgeçilmez bir kurum olarak görülür. Özellikle Bales ve Parsons (2014), modern toplumda çekirdek ailenin iki temel işlevini öne çıkarır: çocuğun toplumsallaşması ve yetişkin bireylerin duygusal ihtiyaçlarının karşılanması. Bu işlevlerin, bireyin toplumsal sisteme uyumunu ve toplumun değerlerini içselleştirmesini sağladığı ifade edilir. George Peter Murdock (1949) ise çok sayıda kültürde yaptığı karşılaştırmalı çalışmalardan hareketle, ailenin hemen her toplumda cinselliği düzenleme, yeniden üretim, ekonomik iş birliği ve çocukların eğitimi gibi temel işlevleri üstlendiğini belirtir. Bu kuramın temel avantajı, ailenin toplumsal yapı içerisindeki yerini bütünlükçü bir çerçevede analiz etmesidir. Ancak, aile içinde yaşanan eşitsizlikleri, çatışmaları ve güç ilişkilerini yeterince açıklayamaması nedeniyle eleştirilmiştir. Özellikle feminist düşünce, yapısal-işlevselci yaklaşımın ataerkil yapıyı doğal bir düzen olarak sunmasına karşı çıkmıştır.

Sembolik etkileşimcilik ise daha mikro düzeyde bir yaklaşımdır. Aileyi, bireylerin anlam inşa ettikleri, rollerini karşılıklı etkileşimle geliştirdikleri bir toplumsal ilişki alanı olarak görür. Herbert Blumer (1986), bireylerin eylemlerinin, nesnel koşullardan çok, bu koşullara atfettikleri anlamlara göre

şekillendiğini ileri sürer. Aile bağlamında bu, anne, baba, çocuk gibi rollerin sabit ve evrensel olmadığı; bu rollerin, bireylerin birbirlerine verdikleri tepkilerle ve sürekli etkileşimle biçimlendiği anlamına gelir. Örneğin baba figürünün otoriter bir karakter mi yoksa duygusal bir destek kaynağı mı olacağı, sadece toplumsal normlara değil, aile içindeki anlam ilişkilerine de bağlıdır. Bu yaklaşım, özellikle aile içi rollerin nasıl müzakere edildiğini, gündelik yaşam pratiklerinin hangi anlamları taşıdığını anlamada güçlüdür. Ancak yalnızca bireylerin etkileşimlerine odaklanması, aile kurumunun daha geniş toplumsal yapılarla olan ilişkisini analiz etmede yetersiz kalabilir.

Yapılaşma kuramı ise bu iki yaklaşım arasında bir köprü işlevi görür. Anthony Giddens (1984), toplumsal yapıları bireylerin eylemlerinden ayrı düşünmenin mümkün olmadığını savunur. Ona göre yapı, bireylerin davranışlarını belirleyen kurallar ve kaynaklar bütünüdür; ancak bireyler bu yapılar içinde sadece edilgen varlıklar değildir, aksine bu yapıları yeniden üreten ya da dönüştüren aktörlerdir. Aile de bu bağlamda hem bireylerin içinde hareket ettiği bir yapı hem de onların gündelik eylemleriyle yeniden kurdukları bir toplumsal formdur.

Giddens, özellikle modernleşme ile birlikte aile ilişkilerinin daha çok bireysel tercihlere, karşılıklı tatmine ve özgür iradeye dayandığını belirtir. “Saf ilişki” adını verdiği bu tür ilişkilerde, bireyler sadece geleneksel rollerle değil, duygusal tatmin, güven, saygı gibi değerlere dayalı olarak ilişkilerini sürdürürler. Türkiye bağlamında düşünüldüğünde, kentleşme, kadınların eğitim düzeyindeki artış ve ekonomik bağımsızlık gibi faktörler, aile içi ilişkilerin yeniden tanımlanmasına neden olmuş; birçok ailede karar alma süreçlerinde daha çok müzakereye dayalı modeller gelişmiştir.

Bu üç kuramın her biri, aileye farklı açılardan bakmayı mümkün kılar. Yapısal-işlevselcilik aileyi sistemin bir parçası olarak işlerliğe göre anlamaya çalışırken, sembolik etkileşimcilik bireyler arası ilişkiler ve anlamlara odaklanır. Yapılaşma kuramı ise bu iki düzeyi birlikte düşünerek, hem yapının birey üzerindeki etkisini hem de bireyin yapıyı dönüştürme kapasitesini analiz eder. Aile kurumunu derinlemesine anlamak için bu yaklaşımlar arasında bir denge kurmak, ailedeki sürekliliği ve değişimi birlikte kavrayabilmek açısından önemlidir.

4. Aile Türleri ve Sosyokültürel Kodlar

Aile kurumunun biçimsel yapısı, toplumsal, ekonomik ve kültürel koşullara bağlı olarak tarihsel süreç içinde farklı formlar almıştır. Bu formlar sadece demografik veya hukuki ölçütlerle değil, aynı zamanda yerleşim düzeni, otorite yapısı, akrabalık ilişkileri ve kuşaklar arası bağların nasıl kurulduğu

gibi birçok sosyokültürel öğeyle şekillenir. Dolayısıyla aile türlerini anlamak, yalnızca “çekirdek” veya “geniş” gibi teknik ayrımlarla sınırlı bir mesele değil; bir toplumun değer sistemi, ekonomik yapısı ve toplumsal ilişkiler ağını çözümlemek açısından da önemlidir.

Klasik sosyolojik sınıflandırmalar aileyi çoğunlukla çekirdek (nuclear) ve geniş (extended) olmak üzere iki ana tipe ayırır. Çekirdek aile; anne, baba ve çocuklardan oluşan dar yapıyı ifade ederken; geniş aile, bu çekirdeğe büyükanne, büyükbaba, amca, hala gibi diğer kuşak ve akrabaların eklenmesiyle oluşan daha büyük bir birliktir. Ancak bu ayrım, ailenin işleyişini anlamakta tek başına yeterli değildir. Örneğin iki aile biçimi de aynı coğrafyada, hatta aynı mahallede yan yana varlığını sürdürebilir; çünkü aile yapısı sadece mekânsal birlikteliğe değil, aynı zamanda kültürel alışkanlıklara, toplumsal rollerin nasıl dağıldığına ve bireyler arası ilişki biçimlerine de bağlıdır.

Aile türlerini anlamada bir başka ölçüt, otorite ilişkileridir. Özellikle ataerkil toplum yapılarında otorite çoğunlukla erkek ve yaşça büyük bireylerde toplanırken, eşitlikçi yapılarda karar alma süreçleri daha çok müzakereye dayanır. Türkiye’de kırsal bölgelerde yaygın olan geleneksel aile modelinde erkek merkezli ve hiyerarşik bir yapı öne çıkarken, kentleşmeyle birlikte bu yapının zamanla çözülmeye başladığı, kadınların ve genç kuşakların karar süreçlerine daha fazla katıldığı gözlemlenmektedir.

Yerleşim düzeni de aile türlerini anlamada önemli bir başka boyuttur. Evlilik sonrası çiftin kimin evine yerleştiği – yani patrilokal (erkeğin ailesinin yanına), matrilokal (kadının ailesinin yanına) ya da neolokal (bağımsız yerleşim) tercihleri – sadece fiziksel değil, aynı zamanda kültürel ve ekonomik ilişki biçimlerini de etkiler. Türkiye’de neolokal yerleşim, özellikle genç çiftler arasında giderek yaygınlaşmakla birlikte, özellikle ekonomik bağımlılık ya da bakım ilişkileri gibi nedenlerle ataerkil düzenin izleri hâlâ güçlü biçimde varlığını sürdürmektedir.

Akrabalık bağları ve bu bağların toplumsal yaşam içindeki anlamı da aile türlerini şekillendirir. Bazı toplumlarda soy çizgisi babaya dayalıdır (patrilineer), bazılarında ise anneye (matrilineer). Türkiye’de geleneksel yapı büyük ölçüde patrilineer nitelikler taşımakla birlikte, şehirleşmeyle birlikte bu çizginin zayıfladığı ve soy bağının daha çok birey merkezli algılandığı gözlemlenmektedir.

Görüldüğü üzere aile, sadece birlikte yaşama biçimi değil, aynı zamanda bir toplumun otorite anlayışını, cinsiyet rollerini, kuşak ilişkilerini ve ekonomik dayanışma biçimlerini de yansıtan çok katmanlı bir yapıdır. Bu

nedenle, aile türlerini yalnızca biçimsel sınıflandırmalarla değil, kültürel kodlar ve toplumsal ilişkiler üzerinden değerlendirmek, bize çok daha derinlikli bir kavrayış sunar.

5. Ailenin Tarihsel Dönüşümü

5.1 Geleneksel Toplumdan Modern Topluma Geçiş

Ailenin toplumsal yapılar içindeki rolü, tarihsel olarak toplumun üretim biçimi, otorite düzeni, hukuk anlayışı ve kültürel değerleriyle iç içe şekillenmiştir. Geleneksel toplumlarda aile, sadece bir kan bağı örgütlenmesi değil, aynı zamanda ekonomik üretimin temel birimi, toplumsal denetimin aracı ve kültürel sürekliliğin taşıyıcısıdır. Bu bağlamda aile hem maddi hem de simgesel yönleriyle toplumun çekirdek yapısını oluşturur. Tarıma dayalı üretim tarzının hâkim olduğu bu toplumlarda, geniş aile yapısı bir zorunluluk olarak ortaya çıkmıştır. Çünkü hem üretim hem de yeniden üretim süreçleri, kuşaklar arası iş birliği gerektirmektedir. Evin bir ekonomik birim olduğu, çocukların işgücüne doğrudan katıldığı bu dönemde aile, aynı zamanda bir eğitim ve değer aktarım alanıdır. Yaşlı bireyler otoritenin simgesi ve bilginin taşıyıcısıdır. Erkek merkezli otorite düzeni ve ataerkil normlar, geleneksel ailenin sosyal dokusunu belirler.

Modern toplumlara geçiş süreciyle birlikte bu yapı çözülmeye başlamıştır. Sanayileşmenin yarattığı üretim modelinde artık iş, evin dışına taşınmış, üretim süreci bireyselleşmiş ve uzmanlaşmıştır. Aile, üretici işlevini büyük oranda yitirmiş; bunun yerine daha çok çocukların yetiştirildiği, duygusal tatminin sağlandığı, destekleyici bir sosyal birime dönüşmüştür. Bu dönüşüm, sadece ekonomik değil, aynı zamanda mekânsal bir değişimi de beraberinde getirmiştir. Hareketliliğin artması, kentleşmenin yayılması ve çekirdek aile modelinin norm hâline gelmesiyle birlikte geniş ailenin kolektif yapısı yerini daha bağımsız ve birey odaklı aile formlarına bırakmıştır. Bununla birlikte, bu dönüşüm tek yönlü bir ilerleme süreci olarak görülmemelidir. Çünkü modern toplum içinde de aile, farklı biçim ve işlevlerle varlığını sürdürmekte, toplumsal değişimlere uyum sağlayarak yeniden yapılanmaktadır.

5.2 Batı Ailesinin Tarihsel Evrimi (Stone, Engels, Goody)

Aile kurumunun tarihsel gelişimi, özellikle Batı Avrupa bağlamında farklı teorik yaklaşımlarla açıklanmıştır. Bu bağlamda en dikkat çeken çalışmalardan biri Lawrence Stone'a aittir. Stone (1979), İngiltere özelinde yaptığı tarihsel çözümlemede aile yapısının dönüşümünü üç ana aşamada ele alır. İlk aşamada, ekonomik ve toplumsal nedenlerle kurulmuş, duygusal bağların sınırlı olduğu evliliklerin yaygın olduğunu belirtir. İkinci evrede,

Reform sonrası dönemde aile içi denetimin arttığı, otoritenin daha katılaştığı ve bireylerin rollerinin daha sıkı tanımlandığı bir yapı ortaya çıkmıştır. Son evrede ise özellikle 18. yüzyıl sonrası dönemde, evliliklerin bireysel tercihlere dayalı, sevgi ve duygusal tatmin beklentisini önceleyen ilişkiler hâline geldiğini ileri sürer. Bu yaklaşım, aileyi sadece yapısal değil, aynı zamanda duygusal bir kurum olarak da anlamaya imkân verir.

Friedrich Engels'in (1884/2004) tarihsel materyalist perspektifi ise ailenin dönüşümünü sınıf ilişkileriyle birlikte ele alır. Engels'e göre ataerkil ailenin ortaya çıkışı, tarımsal üretime geçişle birlikte özel mülkiyetin oluşum süreciyle bağlantılıdır. Kadınların ev içi emeği görünmez hâle gelirken, soyun babadan geçmesi esas alınmış ve mülkiyetin erkekler üzerinden aktarımı kurumsallaşmıştır. Bu tarihsel dönüşüm, ailenin ekonomik ve siyasal işlevlerini de göz önüne alarak, cinsiyet eşitsizliğini yapısal bir biçimde açıklama iddiasındadır. Engels'in yaklaşımı, ailedeki otorite yapısının ve cinsiyet rollerinin tarihsel ve ideolojik temellerini sorgulamaya yönelmesi açısından önemlidir.

Jack Goody'nin (1976) antropolojik yaklaşımı ise aile yapılarının tarihsel olarak kültürden kültüre nasıl farklılaştığını göstermesi bakımından dikkate değerdir. Goody, özellikle miras düzenlemeleri, evlilik kurumunun biçimi ve kadınların toplumsal konumu gibi öğelerin, Avrupa toplumları ile Afrika ve Asya toplumları arasında ciddi farklar gösterdiğini vurgular. Batı toplumlarında bireysel miras, çekirdek aile yapısını pekiştirirken; toplu mülkiyetin ve çok eşliliğin yaygın olduğu toplumlarda daha geniş, kolektif aile biçimleri öne çıkmaktadır. Bu karşılaştırmalı analiz, aileyi yalnızca Batı modernliği içinde değerlendirme eğilimini aşmak için önemli bir imkân sunar.

Bu üç yaklaşım, aile kurumunu tarihsel, ideolojik ve kültürel düzlemlerde anlamaya imkân verir. Stone'un dönüşüm çizgisi duygusal ilişkilere, Engels'in çözümlemesi iktisadi yapıya ve Goody'nin karşılaştırmalı yöntemi ise kültürel çeşitliliğe odaklanarak, aileyi indirgemeci olmayan çok boyutlu bir kuramsal zemine oturtur.

5.3 Türkiye'de Modernleşme Süreci ve Aile

Türkiye'de aile yapısının dönüşüm süreci, Batı Avrupa'daki gibi doğal seyreden bir toplumsal evrimden çok, yukarıdan aşağıya uygulanan modernleşme politikalarının sonucu olarak gelişmiştir. Osmanlı'dan Cumhuriyet'e uzanan süreçte aile hem hukuki reformların hem de ideolojik dönüşüm projelerinin merkezinde yer almış, bu yönüyle hem düzenleyici hem de dönüştürücü bir alan olarak tanımlanmıştır.

Osmanlı'da aile, İslam hukuku ve yerel örfün iç içe geçtiği, çok eşliliğin ve babaya dayalı soyun yaygın olduğu bir yapı sergiler. Hane birimi çoğunlukla çok kuşaklıdır ve üretim-tüketim dengesi bu yapı içinde kurulur. Ancak 19. yüzyılın ortalarından itibaren Tanzimat reformlarıyla birlikte aile, devletin düzenlediği ve denetlediği bir alan hâline gelmeye başlamıştır. 1917 tarihli Hukuk-ı Aile Kararnamesi, çok eşliliği sınırlandırmış, kadınların boşanma ve nafaka haklarını genişletmiş ve şer'î mahkemelerin aile üzerindeki mutlak yetkisini zayıflatmıştır. Bu dönemde aynı zamanda muhacir göçleriyle birlikte Anadolu'da demografik yapı değişmiş, geniş aile yapısından çekirdek aileye geçişin ilk işaretleri ortaya çıkmıştır.

Cumhuriyet döneminde ise aile, doğrudan ulus inşa projesinin bir parçası olarak ele alınmıştır. 1926'da yürürlüğe giren Türk Medeni Kanunu, çok eşliliği yasaklamış, resmi nikâhı zorunlu kılmış ve kadınlara miras, boşanma, velayet gibi konularda hukuki güvence sağlamıştır (Tekeli, 1995). Bu reformlar sadece hukuki değil, kültürel anlamda da kadının toplumsal konumunu yeniden tanımlamayı amaçlamış, aile içindeki hiyerarşiyi dönüştürmeye yönelik bir ideolojik hamle olarak işlerlik kazanmıştır. Aynı zamanda modern eğitimin yaygınlaşması, kadınların kamusal alana katılımı ve çekirdek aile modelinin desteklenmesi, bu dönüşümü pekiştirmiştir.

1950'lerden itibaren sanayileşme ve hızlı kentleşme süreciyle birlikte, aile yapısında mekânsal ve ekonomik nedenlerle önemli değişimler yaşanmıştır. Kırdan kente göç eden nüfusun büyük bir bölümü, önceki kuşakların geniş aile modelini sürdürememiş; ekonomik zorunluluklarla birlikte daha küçük, çekirdek aile yapıları yaygınlaşmaya başlamıştır. Ancak bu geçiş, kültürel bağlamda tam bir kopuş anlamına gelmemiş; akrabalık ilişkileri, karşılıklı yardımlaşma ve hane dışı dayanışma ağları uzun yıllar varlığını sürdürmüştür. Özellikle gecekondu mahallelerinde ve kenar semtlerde, akrabalık grupları hem dayanışma hem denetim mekanizması olarak işlev görmeye devam etmiştir.

1980 sonrası dönemde ise neoliberal dönüşüm, aile üzerinde daha farklı dinamikleri harekete geçirmiştir. Esnek çalışma biçimlerinin yayılması, kadınların istihdama artan katılımı, çocuk sayısının azalması ve bireyselleşme eğilimleri, aile içindeki geleneksel rollerin tartışmaya açılmasına neden olmuştur. Özellikle kadınların eğitim düzeyindeki yükselme ve ekonomik bağımsızlık kazanımı, aile içi karar alma süreçlerinde daha eşitlikçi ve müzakereci ilişkileri beraberinde getirmiştir. Buna karşılık, boşanma oranlarındaki artış, birlikte yaşam gibi alternatif ilişki biçimlerinin yaygınlaşması, bazı çevrelerde aile yapısının "çöküşü" olarak yorumlanmıştır. Oysa bu süreç, daha çok ailedeki biçim ve işlevlerin değişimine işaret eder.

Türkiye’de bugün hâlâ aile, bakım, dayanışma ve kimlik inşasında temel bir rol üstlenmekte; ancak bu rol, artık tek tip bir yapı üzerinden değil, çeşitlenmiş formlar aracılığıyla icra edilmektedir.

6. Ailedeki Değişimi Etkileyen Sosyoekonomik ve Politik Dinamikler

Aile, tarihsel olarak toplumun ekonomik ve siyasal yapılarıyla doğrudan ilişkili bir kurumdur. Üretim biçimi, mülkiyet ilişkileri, çalışma koşulları, sosyal refah sistemleri ve ideolojik yönelimler, aile yapısını hem biçimsel hem de işlevsel düzeyde etkilemiştir. Türkiye’de ailedeki değişimi anlamak için, sadece kültürel değerler ya da bireysel tercihlere odaklanmak yeterli değildir. Aksine, bu dönüşümün arka planında sanayileşme, iç ve dış göç, kentleşme, neoliberal politikalar, devletin aileye yönelik ideolojik tutumu ve kadınların toplumsal konumundaki değişim gibi yapısal faktörler bulunmaktadır. Bu bölümde, söz konusu dinamikler hem birbirinden ayrılarak hem de birbiriyle olan etkileşimleri içinde ele alınacaktır.

Sanayileşme, Türkiye’de büyük ölçüde 1950’li yıllardan sonra hız kazanmış ve bu süreç özellikle tarımsal üretim biçiminden endüstriyel üretime geçişle birlikte toplumsal yapıda köklü dönüşümlere yol açmıştır. Tarıma dayalı ekonomilerde aile hem üretim hem de yeniden üretim işlevlerini aynı mekânda sürdürürken, sanayi toplumunda bu işlevler birbirinden ayrılmaya başlamıştır. Üretimin fabrikalara taşınması, erkeklerin ev dışında ücretli emeğe katılmalarını teşvik etmiş, bu da aile içinde hem mekânsal hem de otorite ilişkilerinde değişiklik yaratmıştır. Ev artık üretim yeri olmaktan çıkmış, kadının çocuklara ve ev işlerine yönelik rollerini sürdürdüğü, erkeğin ise hane dışı ekonomik faaliyet yürüttüğü bir mekân hâline gelmiştir. Bu dönüşüm, aile içindeki işbölümünü daha belirgin kılmakla birlikte, aynı zamanda kadının ekonomik bağımlılığını da pekiştirmiştir.

Ancak bu süreç, salt ekonomik değil aynı zamanda mekânsal ve kültürel bir dönüşümdür. Sanayileşmenin doğrudan sonucu olan kentleşme, göçle birlikte geleneksel aile yapısının çözülmesini hızlandırmıştır. Özellikle kırsaldan kente göç eden aileler, büyükşehirlerde geleneksel geniş aile modelini sürdürememiş; sınırlı mekân, yüksek yaşam maliyetleri ve yeni yaşam tarzlarına uyum zorunluluğu nedeniyle çekirdek aile yapısına yönelmişlerdir. Bu çekilme, ailedeki otorite ilişkilerini de dönüştürmüştür. Kentte yaşayan aile bireyleri, artık aynı evde yaşasalar bile ekonomik ve sosyal olarak daha bağımsız bir yapı geliştirmiş; kuşaklar arası hiyerarşi ve ataerkil roller tartışmaya açılmıştır. Göç süreci aynı zamanda aile içinde farklı değerlerin çatışmasına da neden olmuştur. Kırsal kökenli değerlerle kentli

yaşam tarzının karşılaşması, hem çocuk yetiştirme anlayışında hem de kadın ve erkek rollerinde ikili ve çoğu zaman çelişkili bir durum yaratmıştır (Behar, 1996).

Türkiye’de aileyi etkileyen bir diğer önemli faktör ise devletin ideolojik yönelimidir. Cumhuriyet’in erken döneminden itibaren aile, ulus inşa sürecinin bir parçası olarak tanımlanmış, kadınların annelik ve eşlik rolleri üzerinden yeniden kurgulanmıştır. Bu süreçte kadınlara verilen hukuki haklar ve eğitime erişim fırsatları, aile içindeki rollerin dönüşmesini desteklemiştir. Ancak devletin kadını kamusal alana ne ölçüde dâhil edeceği, çoğu zaman iktidarların ideolojik çizgisine göre değişmiştir. Özellikle 1980 sonrası dönemde muhafazakâr politikaların güç kazanmasıyla birlikte, “güçlü aile, güçlü toplum” gibi söylemlerle aile yeniden merkezi bir sosyal kurum olarak tanımlanmış; bu da kadınların kamusal alandaki kazanımlarına karşı hem simgesel hem yapısal bir baskı ortamı yaratmıştır (Kandiyoti, 1988).

1980 sonrası neoliberal dönüşüm, aileyi etkileyen en kapsamlı yapısal müdahalelerden birini beraberinde getirmiştir. Bu dönemde özelleştirmeler, sosyal devletin geri çekilmesi, esnek ve güvencesiz çalışma koşulları gibi uygulamalar, bireyleri ve aileleri ekonomik olarak kırılgan hâle getirmiştir. Sosyal destek ağlarının zayıflaması, birçok birey için yeniden aileye dönüşü zorunlu kılmıştır. Özellikle genç yetişkinlerin iş bulamaması, evlenememesi ve aileden ekonomik olarak bağımsızlaşamaması, çekirdek aile modelinin ötesinde çoklu kuşakların aynı çatı altında yaşamasına yol açmıştır. Bu süreç, görünüşte bir geniş aile modeline işaret etse de, arkasında ekonomik zorunluluklar ve sosyal güvencesizlik yatmaktadır. Aynı şekilde, bakım hizmetlerinin özelleştirilmesi ya da kamusal olarak yeterince sunulmaması, yaşlı bakımının yeniden aile içinde, özellikle kadınlar üzerinden örgütlenmesini beraberinde getirmiştir (Buğra & Savaşkan, 2014).

Kadınların çalışma hayatına katılımı da ailedeki dönüşümün en belirleyici dinamiklerinden biridir. Eğitim olanaklarının artması, kadınların meslek sahibi olması ve kendi gelirlerini elde etmeye başlamaları, ailedeki iktidar ilişkilerini yeniden şekillendirmiştir. Ancak bu değişim, çoğu zaman “çifte yük” biçiminde, yani kadının hem evde hem işte çalıştığı bir yapıya dönüşmüştür. Kadının ekonomik olarak görünür hâle gelmesi, sadece aile içindeki karar alma süreçlerini değil, aynı zamanda evlilik ve boşanma tercihlerini de etkilemiştir. Bugün boşanma oranlarının artması, evlilik yaşının yükselmesi ve tek ebeveynli ailelerin sayısındaki artış gibi olgular, doğrudan kadınların toplumsal konumuyla ilişkilendirilebilir. Bu durum, bazı çevrelerce ailede bir çözülme olarak değerlendirilse de, aslında aile kurumunun işlevsel olarak yeniden örgütlenmesine işaret etmektedir. Kadının sadece ev içi emeğiyle

değil, ekonomik üretime katılımıyla da tanınan bir aktör hâline gelmesi, aile yapısının da kaçınılmaz olarak değişmesine neden olmaktadır (Arat, 2005).

Tüm bu süreçler, aileyi sadece bireylerin özel yaşam alanı olarak değil, aynı zamanda yapısal koşullarla şekillenen bir toplumsal kurum olarak anlamamızı gerektirir. Türkiye örneğinde aile, ne sadece Batılı anlamda bireysel tercihlere dayalı bir birliktelik, ne de tamamen geleneksel kalıplara bağlı bir yapıdadır. Aksine, ekonomik kırılganlıklar, ideolojik müdahaleler, toplumsal cinsiyet eşitsizlikleri ve kültürel gerilimlerle sürekli yeniden biçimlenen karmaşık bir yapı olarak varlığını sürdürmektedir.

6.1 Sanayileşme, Kentleşme ve Mekânsal Dönüşüm

Türkiye’de tarımdan sanayiye geçişin asıl ivme kazandığı dönem, 1950’ler sonrasında Demokrat Parti hükümetlerinin traktörleşme ve karayolu yatırımlarına ağırlık vermesiyle başlar (Keyder, 2020). Bu süreç, kır nüfusunu tarımsal üretime bağımlı kılan eski ekonomik yapıyı sarsmış, kırsal emek fazlasını kente doğru harekete geçirmiştir. Göç, aileyi çift yönlü bir baskı altına alır: Kentte yaşam maliyetleri ve konut sınırlılıkları geniş aile modelini fiilen sürdürülemez kılar; kırdaki kalan yaşlılar ve çocuklar ise azalan işgücü ve bakım kriziyle karşı karşıya kalır. Böylece “coğrafi ayrışma ama kültürel devamlılık” diyebileceğimiz melez bir aile formu ortaya çıkar. Göç eden genç çekirdek aileler, kentsel geçim koşullarına uyum sağlarken, kırsaldaki geniş aile üyeleriyle maddi ve duygusal bağı koparmamaya çalışır; hava kargo paketlerinden akıllı telefon görüşmelerine uzanan araçlar bu ilişkiyi sürdürmenin yeni yollarını yaratır (Behar, 1996).

Kentte ise çekirdek ailenin konut ve istihdam sorunları, başta gecekondu olmak üzere ara çözümler üretir. Farklı hane gelirlerinin bir arada toplanması, akraba evlilikleriyle yakın mahalle kümelenmeleri, kentli geniş aile olgusunu yeniden canlandırır. Ancak bu geniş aile artık tarımsal değil, hizmet ve küçük imalat sektöründe ayakta durmaya çalışan, karma gelir kaynaklarını bir araya getiren bir geçim koalisyonudur. Dolayısıyla sanayileşme ve kentleşme, ailenin mekânsal örgütlenmesini parçalamış; fakat ekonomik belirsizlik, ailenin dayanışma işlevini geri çağırarak yeni bir hibrit form üretmiştir (Buğra & Savaşkan, 2014).

6.2 Neoliberal Dönüşüm, Esnek Emek ve Ekonomik Kırılganlık

1980 askeri müdahalesinden sonra ithal ikameci kalkınma stratejisinin yerini ihracata dayalı büyüme modeli alırken, aileyi doğrudan etkileyen en önemli değişim, istihdamın esnekleşmesi ve sosyal devletin kademeli gerilemesidir. Güvencesiz iş, düzensiz gelir ve yüksek enflasyon, özellikle genç

nüfusu “gecikmiş evlilik” ve “uzatılmış ebeveynle yaşama” gibi seçeneklere mecbur bırakır. TÜİK verilerine göre 2023 itibarıyla 25-34 yaş grubunun %34’ü hâlen anne-baba evinde yaşamaktadır (TÜİK, 2024). Bu durum, bir yandan kuşaklar arası bağı güçlendirirken öte yandan ev içi gerilimleri artırır; zira gençler yetişkin rollerini üstlenmekte gecikirken, ebeveynler hane ekonomisinin yükünü taşımaya devam eder.

Kadınların ücretli işe katılımındaki artış, neoliberal hizmet ekonomisinin emek ihtiyacına cevap verirken, “çifte yük” olgusunu da yaygınlaştırır: Kadın ev dışında çalışsa da ev içi bakım sorumlulukları büyük ölçüde omuzlarında kalır (Arat,2005). Devletin kreş ve yaşlı bakım hizmetlerini piyasaya terk etmiş olması, aileyi bu hizmetlerin son sigortası hâline getirir. Giddens’in (2008) “duygusal tatmin”e dayalı modern aile tanımı, Türkiye’de çoğu zaman “karşılıklı ekonomik mecburiyet”le iç içe geçerek, aileyi hem çatışmalı hem de mecburi bir birliktelikler kümesine dönüştürür.

6.3 Kadınların Toplumsal Konumu ve Aile İçi Otorite

Modernleşme süreci boyunca yapılan hukuki reformlar—1917 Hukuk-1 Aile Kararnamesi, 1926 Medeni Kanun, 2002 Medeni Kanun tadilatı—kadınların miras, nafaka ve velayet haklarını genişletmiş, tek eşliliği hukuken güvenceye almış ve boşanmayı çift taraflı iradeyle mümkün kılmıştır (Tekeli, 1995). Hukuki zemin, aile içi otoriteyi erkek tekeline karşı sınırlasa da gerçek dönüşüm büyük ölçüde eğitim ve istihdam kanallarının açılmasıyla gerçekleşir. Özellikle 1990’lardan sonra kız çocuklarının ortaöğretimde okullaşma oranlarındaki artış, aile içinde itaat temelli rol dağılımını sorgulatan bir kuşak yetiştirir; yükseköğretimdeki yaygınlaşma ve beyaz yakalı kadın istihdamı, hane içinde karar süreçlerini daha müzakereci bir zemine taşır (Kandiyoti, 1988).

Bununla birlikte, ekonomik bağımsızlığı artan kadınların aile içi şiddet ve boşanma süreçlerinde hâlen örgütsel ve hukuki destek arayışı, aile kurumunun duygusal yönleri kadar eşitsizlik eksenlerini de görünür kılar. Davranışsal düzeyde eşitliğe yönelik talepler artsa da ev içi rollerde tam bir yeniden dağılım olmadıkça, “modern aile” ile “geleneksel ataerkil yapı” yan yana varlığını sürdürür.

6.4 Göç, Dijitalleşme ve Ailenin Mekânsal Esnekliği

Dış göç, özellikle 1960 sonrası “misafir işçi” programlarıyla başlayan Almanya merkezli dalga, aileyi sınır aşan bir örgütlenme modeline dönüştürmüştür. Göç eden erkek işçilerin geride bıraktığı aileler para havaleleriyle geçinirken, uzun süreli ayrılıkların yarattığı otorite boşluğunu

çoğunlukla kadınlar doldurmuştur (İçduygu & Sirkeci, 1998). 1990'lardan itibaren çift yönlü göç, aile birleşimi ve dijital iletişimin yaygınlaşması, aileyi “transnasyonel birimler” hâline getirir: Bayram ziyaretleri yerini görüntülü aramalara bırakırken, kültürel normlar fiziksel sınırları aşan bir dolaşıma girer. Aynı süreç, Suriyeli sığınmacıların kitlesel göçüyle birlikte, Türkiye içindeki aile yapılarında da yeni çeşitlilik yaratır; çok çocuklu çekirdek aile modeli, farklı bakım ağları ve geçim stratejileriyle Türkiye toplumunun aile panoramasını genişletir.

Dijitalleşme hem aile içi iletişimi hızlandırır hem de yeni gerilim alanları yaratır. Çevrimiçi alışverişten sosyal medyadaki temsil mücadelelerine uzanan geniş spektrum, tüketim kültürünü aile içine taşıırken kuşaklar arası değer çatışmalarını da keskinleştirir. Aile şimdi, akıllı telefon ekranında hemhâl olunan sanal mecralar kadar, gerçek mekânın duvarları içinde yaşanan gündelik rutinin de adıdır.

6.5 Devlet Söylemi, Aile Politikası ve İdeolojik Çerçeve

Devlet, Cumhuriyet'in kuruluşundan bu yana aileyi hem desteklenecek hem denetlenecek bir alan olarak görür. Erken Cumhuriyet'in “yalnızca anneye değil, vatana da çocuk yetiştirme” söylemi, 1980 sonrası muhafazakâr iktidarlarla “güçlü aile, güçlü toplum” mottosuna evrilmiştir. 2010'larda Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı'nın teşvik ettiği evlilik kredileri, üç çocuk önerileri ve aile danışmanlık projeleri, ailenin demografik ve ahlaki boyutunu yeniden siyasetin merkezine taşımıştır. Ancak bu politikalar, aile içi emek bölüşümündeki eşitsizlikleri çözmek yerine çoğu zaman “geleneksel rol dağılımı”nı pekiştirmiştir.

Buna karşılık, 6284 sayılı Kanun (2012) gibi yasal düzenlemeler, kadına yönelik şiddeti önleme amacıyla koruyucu ve önleyici tedbirler getirerek aile içi şiddetin artık “özel alan” olmadığı yönünde güçlü bir mesaj vermiştir. İki farklı yönelim—korumacı muhafazakârlık ve hak temelli eşitlikçi yaklaşım—devlet söyleminde yan yana var olurken, aile bu ideolojik gerilimin sahnesi hâline gelmiştir.

7. Türkiye Toplumunda Aile ve Dönüşümün Yönü

Türkiye’de aile kurumu, uzun tarihsel seyri boyunca birçok yapısal kırılma yaşamakla birlikte, her dönemde farklı biçim ve işlevlerle toplumsal sistemin temel taşı olmaya devam etmiştir. Ancak özellikle son kırk yılda yaşanan hızlı sosyoekonomik değişimler, kentsel büyüme, neoliberal ekonomik politikalar, bireyselleşme eğilimleri, iletişim teknolojilerinin yaygınlaşması ve kültürel çeşitlenme gibi etkenlerle birlikte, ailedeki dönüşüm çok daha

karmaşık, çok boyutlu ve eş zamanlı hâle gelmiştir. Bugün Türkiye’de tek tip aileden söz etmek mümkün değildir. Geleneksel geniş aile, kentli çekirdek aile, uzaktan bağlı geniş aile, tek ebeveynli aile, birlikte yaşam ve yeniden evlilik yoluyla oluşmuş karma aile gibi çok sayıda biçim aynı anda, çoğu zaman iç içe varlık göstermektedir. Bu çeşitlenmenin ilk dikkat çeken boyutu, evlilik ve hane kurma pratiklerinde ortaya çıkar. Son otuz yılda evlilik yaşı giderek yükselmiş; özellikle kadınlarda eğitim düzeyinin artması, erken yaşta evlilikleri ciddi biçimde azaltmıştır. Aynı zamanda birlikte yaşama, evlilik dışı birliktelikler ve tek ebeveynli aileler de kentsel alanlarda daha görünür hâle gelmiştir. TÜİK’in 2023 verilerine göre, resmi evliliklerin yanı sıra boşanma oranları da ciddi artış göstermiştir (TÜİK, 2024). Bu durum, bir yandan aile yapısında çözülme ve istikrarsızlık gibi yorumlara neden olurken, öte yandan ailenin işlevsel alanlarının artık farklı formlar üzerinden sürdürüldüğünü göstermektedir. Nitekim bakım, dayanışma, aidiyet ve duygusal destek gibi işlevler, artık sadece geleneksel evlilik içi yapılarda değil; kardeşler arası, büyükanne-büyükbaba torun ilişkileri ya da yeniden evlenmiş bireylerin kurduğu yeni hanelerde de yaşatılmaktadır.

Ailedeki dönüşümün ikinci dikkat çeken boyutu ise otorite ilişkilerinde ve rollerin yeniden dağıtımında yaşanmaktadır. Kadınların eğitim ve istihdam olanaklarına erişiminin artması, sadece aile içi gelir paylaşımını değil, karar alma süreçlerini de dönüştürmüştür. Bugün birçok çekirdek ailede kararlar, geleneksel erkek egemen hiyerarşiden farklı olarak, müzakereyle alınmakta; çocuklar dahi bu sürecin bir parçası hâline gelmektedir. Bu durum, aileyi salt bir disiplin ve aktarma mekânı olmaktan çıkararak, bir öğrenme, gelişim ve ortak yaşam deneyimi alanı hâline getirmektedir. Ancak bu süreçte ortaya çıkan yeni eşitsizlikler de göz ardı edilemez. Kadınlar, ücretli iş gücüne katılmalarına rağmen ev içi bakım sorumluluğundan büyük ölçüde muaf olamamaktadır. Bu da “modern aile” imajına rağmen ataerkil yüklerin sürdürdüğünü göstermektedir (Kandiyoti, 1988). Yani değişim sadece biçimsel değil; çelişkili, parçalı ve çoğu zaman eşzamanlıdır.

Günümüz Türkiye’sinde ailenin dönüşümünü etkileyen bir diğer güçlü etken, iletişim teknolojilerinin gündelik yaşamla iç içe geçmesidir. Özellikle akıllı telefonların ve sosyal medyanın yaygınlaşması, aile içi iletişim alışkanlıklarını ve ilişki biçimlerini yeniden şekillendirmiştir. Artık aile üyeleri sadece fiziksel olarak aynı mekânda değil, dijital olarak da sürekli bağlı durumdadır. Bu dijital bağlar, bir yandan kuşaklar arası iletişimi kolaylaştırmakta, diğer yandan aile mahremiyetinin sınırlarını belirsizleştirmektedir. Anne babaların çocuklarının çevrimiçi etkinliklerine dair kaygıları, çocukların ebeveynlerinin gündelik yaşamına dair denetim mekanizmalarıyla karşılaşmaları, aile içi ilişkilere farklı gerilimler eklemektedir. Dolayısıyla teknoloji hem bağ

kurmanın hem de sınır koymanın yeni yollarını üretmektedir (Livingstone & Helsper, 2007).

Ailedeki dönüşümün yönünü belirleyen temel eğilimlerden biri de duygusal beklentilerin artması ve evliliğe yüklenen anlamın değişmesidir. Bugün insanlar yalnızca toplumsal onay almak ya da soy sürdürmek için değil, kişisel mutluluğu, paylaşımı ve duygusal tatmini önceleyerek evlilik yapmaktadır. Bu da evlilik kurumunu daha kırılgan hâle getirmekte, bireyler arası ilişkileri sevgi, sadakat, anlayış, birlikte gelişim gibi normlara bağlamaktadır. Anthony Giddens'in (2008) "saf ilişki" kavramsallaştırması, bu durumu açıklamak için oldukça kullanışlıdır. Giddens'a göre, modern ilişkiler, geleneksel yükümlülüklerden çok, tarafların özgür iradesi ve karşılıklı tatmine dayalı duygusal bağlılık üzerinden varlığını sürdürür. Türkiye'de bu model tam anlamıyla yerleşmemiş olsa da, özellikle büyük şehirlerde bu doğrultuda güçlü eğilimler gözlemlenmektedir.

Bütün bu gelişmelere rağmen, Türkiye'de aile hâlen birçok birey için sadece bir tercih değil, bir zorunluluk alanıdır. Sosyal güvencelerin yetersizliği, yaşlı ve çocuk bakım hizmetlerinin sınırlılığı, iş güvencesizliği ve toplumsal yalnızlık, aileyi hâlâ en temel sığınma, dayanışma ve geçim birimi hâline getirmektedir. Birçok kişi için aile, bireysel özgürlüğün değil, korunmanın ve destek almanın adresidir. Bu nedenle Türkiye'de aileye dair dönüşüm, Batı toplumlarında olduğu gibi sadece bireyselleşme ve özgürleşme bağlamında okunamaz. Buradaki değişim çok daha karmaşık; eş zamanlı olarak hem bireyleşen hem kolektifleşen, hem çözülme yaşayan hem pekişen bir yapıyı işaret eder. Bu dönüşüm sürecinde dikkat çekici olan, Türkiye toplumunun aileye atfettiği anlamın hâlen oldukça güçlü olmasıdır. Devletin, siyasal partilerin ve medya söyleminin sürekli "aile değerlerini" merkeze alması, bu kurumun toplumsal hafızadaki yeri kadar, siyasal meşruiyet üretiminde de hâlen kullanılabilir bir alan olduğunu gösterir. Ancak bu söylemsel yoğunluk, aile içinde yaşanan dönüşümün ve çeşitliliğin üzerini örtemez. Ailedeki dönüşüm ne bir çöküştür ne de tam anlamıyla bir özgürleşme; daha çok, farklı sosyoekonomik düzlemlerde ve kültürel bağlamlarda şekillenen çoklu biçimlerin ve deneyimlerin birlikte yaşandığı bir geçiş sürecidir. Dolayısıyla Türkiye'de aile kurumunun dönüşüm yönü, kesin sınırlarla ayrılmış bir gelenekselden moderne geçiş çizgisi izlememekte; çoklu, melez, çelişkili ve çoğu zaman eş zamanlı biçimler üzerinden gelişmektedir. Bugünün Türkiye'sinde aile, hem yoksullukla mücadelede bir güvenlik ağı hem de duygusal beklentilerin merkezi hem bakım emeğinin dayatıldığı bir yapı, hem de bireyin kendini gerçekleştirmeye çalıştığı bir mekân olarak işlev görmektedir. Bu çok katmanlı yapı, aileyi yalnızca sosyolojik değil, aynı zamanda politik, kültürel ve psikolojik yönleriyle ele almayı gerektirir.

Sonuç

Bu çalışma, ailenin toplumsal yapı içindeki yerini geleneksel toplumdaki modern topluma, oradan da günümüzün dijitalleşen ve küreselleşen Türkiye'sine uzanan geniş bir tarihsel ve yapısal perspektifle inceledi. Başlangıçta öne sürülen temel iddia, ailenin yalnızca bir bireyler topluluğu değil, aynı zamanda ekonomik, ideolojik, kültürel ve politik düzlemlerde şekillenen ve bu düzlemlerle sürekli ilişki hâlinde olan dinamik bir toplumsal kurum olduğudur. Aile, tarihsel süreklilikler ile yapısal dönüşümlerin iç içe geçtiği bir alanda, hem direnen hem dönüşen bir yapıyı temsil eder. Bu bağlamda, geleneksel üretim ve dayanışma mekanizmalarının çözülmesiyle birlikte, aile kurumunun biçimsel yapısı önemli ölçüde değişime uğramış, ancak bakım, dayanışma ve duygusal destek gibi işlevsel rolleri yeni biçimlerde de olsa sürdürülmeye devam etmiştir.

Günümüzde Türkiye toplumunda aile, biçimsel olarak çeşitlenen, işlevsel olarak melezleşen ve ideolojik olarak tartışılan çok yönlü bir kurum olarak varlığını sürdürmektedir. Çekirdek aile yapısı hâlen yaygın olmakla birlikte, tek ebeveynli, yeniden evlenmiş, birlikte yaşayan, transnasyonal ya da çok kuşaklı haneler gibi pek çok form, toplumsal gerçeklik içinde giderek daha fazla görünür hâle gelmektedir. Bu çeşitlilik, aileyi tanımlama biçimlerinin de çoğullaşmasını gerekli kılmakta, hukuki ve politik düzenlemelerde esnek modellerin geliştirilmesini zorunlu hâle getirmektedir. Evlilik yaşının yükselmesi, doğurganlık oranlarının düşmesi, boşanma oranlarındaki artış gibi demografik göstergeler, aile kurumunun iç dinamiklerinde önemli dönüşümler yaşandığını göstermektedir. Ancak bu değişim, sadece bir “çözülme” olarak değil, aynı zamanda yeni ilişki biçimlerinin, bakım ağlarının ve duygusal dayanışma örüntülerinin geliştiği bir yeniden yapılanma süreci olarak da değerlendirilebilir.

Aile içi otorite ilişkileri ve rollerin yeniden dağılımı, Türkiye'deki dönüşümün en dikkat çeken boyutlarından biridir. Kadınların eğitim düzeyindeki artış, istihdam imkânlarına erişiminin genişlemesi ve ekonomik bağımsızlık kazanımları, yalnızca ailenin ekonomik yapısını değil, aynı zamanda karar alma süreçlerini ve toplumsal cinsiyet rollerini de dönüştürmektedir. Ancak bu dönüşüm her zaman eşitlikçi bir pratikle sonuçlanmamakta, kadınlar çoğu zaman hem ev içi emeğin hem de dışarıdaki ücretli çalışmanın sorumluluğunu birlikte üstlenmek durumunda kalmaktadır. Bu da modernleşme ile ataerkil yapılar arasında süregelen bir gerilim alanının aile içinde varlığını sürdürdüğünü ortaya koymaktadır.

İletişim teknolojilerinin yaygınlaşması, özellikle dijital medya ve sosyal ağların gündelik yaşama nüfuz etmesi, aile içi ilişkileri hem kolaylaştırmakta

hem de yeni çatışma biçimlerine zemin hazırlamaktadır. Ebeveynlerin çocukların dijital etkinliklerine dair artan denetim isteği ile çocukların özerklik talebi arasında ortaya çıkan gerilimler, kuşaklar arası ilişkilerde yeni biçimsel sorunlara neden olmaktadır. Dijitalleşme bir yandan aile bağlarını mekânlar ötesine taşıyarak sürekliliği desteklerken, diğer yandan mahremiyet sınırlarının yeniden tanımlanmasına yol açmaktadır. Bu, Türkiye’deki aile yapısının sadece mekânsal ve ekonomik değil, aynı zamanda bilişsel ve kültürel düzeyde de dönüşmekte olduğunu gösterir.

Evlilik kurumunun bireysel mutluluk, duygusal tatmin ve ortak yaşam beklentileri etrafında şekillenmesi, aile ilişkilerinde daha müzakereci, eşitlikçi ve kırılğan yapılar yaratmaktadır. Modern birey, artık aile kurarken yalnızca toplumsal onay ya da biyolojik yeniden üretim değil; aynı zamanda kişisel anlam ve duygusal tatmin aramaktadır. Bu durum, evlilikleri hem daha özgürleştirici bir zemine taşımakta, hem de ayrılıkları daha olağan hâle getirmektedir. Özellikle kentli orta sınıf ailelerde gözlemlenen bu eğilim, Anthony Giddens’in “saf ilişki” kavramsallaştırmasıyla uyumlu bir dönüşüm çizgisi çizmektedir. Ancak Türkiye toplumunun genelinde bu modelin tam anlamıyla kurumsallaştığını söylemek zordur; daha çok geleneksel bağların, ekonomik zorunlulukların ve bireysel tercihler arasındaki dengesiz birlikteliği yansıtan melez bir yapı söz konusudur. Tüm bu dönüşümlere rağmen, Türkiye’de aile hâlen birçok birey için en temel toplumsal güvenlik ağı işlevi görmektedir. Sosyal devletin yeterince gelişmemiş olması, yaşlı ve çocuk bakım hizmetlerinin eksikliği, iş güvencesizliği ve yaygın toplumsal kırılğanlık, bireyleri aileye bağımlı kılmaktadır. Bu nedenle aile hâlen korunma, dayanışma ve aidiyet hissinin ilk adresi olmaya devam etmektedir. Ailenin bireysel özgürlüğün bir engeli değil; çoğu zaman onun ön koşulu olduğu gerçeği, Türkiye bağlamında göz ardı edilmemelidir. Bu durum, aile kurumunun yalnızca bireylerin özgür iradesine dayalı bir tercihi değil, aynı zamanda yapısal zorunlulukların bir sonucu olduğunu da gösterir.

Bundan sonraki süreçte, Türkiye’de ailenin daha da çeşitleneceği, çoklu biçimlerin daha görünür hâle geleceği ve hukuki, sosyal ve politik yapıların bu çeşitliliğe yanıt üretmek zorunda kalacağı öngörülebilir. Aileye dair politikalarda tek biçimliliği ve geleneksel modeli idealize eden söylemler, toplumsal gerçeklikle gittikçe daha fazla çelişmektedir. Dolayısıyla aileyi güçlü kılmak, onu sabit bir yapıya dönüştürmek değil; içinde barındırdığı bakım, dayanışma ve karşılıklı destek işlevlerini farklı biçimlerde de olsa sürdürebilmesini sağlamaktır. Bu doğrultuda sosyal politikaların güçlendirilmesi, toplumsal cinsiyet eşitliğini gözetken uygulamaların yaygınlaştırılması ve aileyi yalnızlaştıran neoliberal piyasa koşullarına karşı kamusal destek mekanizmalarının inşa edilmesi gerekmektedir.

Kaynakça

- Arat, Y. (2005). Gender and citizenship in Turkey. *Women and Islam: Critical concepts in sociology*, 58-70.
- Bales, R. F., & Parsons, T. (2014). *Family: Socialization and interaction process*. Routledge. <https://doi.org/10.4324/9781315824307>
- Beck, U., & Beck-Gernsheim, E. (2002). *Individualization: Institutionalized individualism and its social and political consequences*. London: Sage Publications.
- Behar, C. (1996). The Population of the Ottoman Empire and Turkey, 1500-1927. *Ankara: State Institute of Statistics*.
- Berger, P. L., & Berger, B. (1983). *The war over the family: Capturing the middle ground*. Garden City, NY: Anchor Press.
- Blumer, H. (1986). *Symbolic interactionism: Perspective and method*. Univ of California Press.
- Buğra, A., & Savaşkan, O. (2014). *New capitalism in Turkey: The relationship between politics, religion and business*. Edward Elgar Publishing.
- Durkheim, E. (2020). İntihar, Sosyolojik Bir İnceleme. Çev. Özcan Doğan. *Ankara: Doğu Batı Yayınları*.
- Engels, F. (2012). *Der Ursprung der Familie*. Jazzybee Verlag.
- Giddens, A. (1984). *The constitution of society: Outline of the theory of structuration*. Univ of California Press.
- Giddens, A. (2008). *Sosyoloji* (H. Özel, Çev.). Ankara: Ayraç Yayınevi. (Orijinal eser yayımlanma yılı: 2006)
- Goode, W. J. (1963). *World revolution and family patterns*. New York: Free Press.
- Goody, J. (1976). *Production and reproduction: a comparative study of the domestic domain* (No. 17). Cambridge University Press.
- İçduygu, A., & Sirkeci, I. (1998). Changing dynamics of the migratory regime between Turkey and Arab countries. *Available at SSRN 1116604*.
- Kandiyoti, D. (1988). Bargaining with patriarchy. *Gender & Society*, 2(3), 274–290. <https://doi.org/10.1177/089124388002003004>
- Keyder, C. (2020). *State and class in Turkey: A study in capitalist development*. Verso Books.
- Livingstone, S., & Helsper, E. J. (2007). Gradations in digital inclusion: Children, young people and the digital divide. *New Media & Society*, 9(4), 671–696. <https://doi.org/10.1177/1461444807080335>
- Murdock, G. P. (1949). *Social structure*. New York: Macmillan.
- Scott, W. R. (2013). *Institutions and organizations: Ideas, interests, and identities*. Sage publications.

- Stone, L. (1979). *The family, sex and marriage in England 1500-1800* (Vol. 43). Harmondsworth: Penguin.
- Stryker, S. (2002). *Symbolic interactionism: A social structural version*. Blackburn Press.
- Tekeli, Ş. (Ed.). (1995). *Women in modern Turkish society: A reader*. London: Zed Books.
- Therborn, G. (2004). *Between sex and power: Family in the world, 1900–2000*. London: Routledge.
- TÜİK. (2024). *Evlilik ve boşanma istatistikleri, 2023*. Ankara: Türkiye İstatistik Kurumu.